

Rudolf Kjellén, geopolitiken och statsvetenskapen

Svante Nordin

Rudolf Kjellén, geopolitics and political science

Rudolf Kjelléns "geopolitics" is one of Sweden's few contributions to international political terminology. For a long time it was however seen as compromised through its use in a Nazi context. Now it has a revival.

Rudolf Kjelléns begrepp "geopolitik" är Sveriges enda verkliga bidrag till en internationell statsvetenskaplig vokabulär. Det är ett betydelsefullt bidrag även till den internationella politiska vokabulären. Det ordnas i hela världen symposier kring "geopolitik", ges ut handböcker och grundas vetenskapliga tidskrifter kring geopolitik. Hur tillkom detta begrepp och vilken roll spelade det för Kjelléns statsvetenskapliga program?

Kjellén var en politiskt starkt engagerad högerman med ett brinnande intresse för internationell politik, där han särskilt under första världskriget gjorde sig bemärkt för sin tyskvänlighet. Inom sitt ämne hörde han till dem som ville lösgöra statsvetenskapen från dess juridiska och formella inriktning för att starkare betona politikens sammanhang med geografiska och ekonomiska realiteter (en tid ingick även geografi i hans professur). Den tyske geografen Friederich Ratzel blev en inspiration. I *Inledning till Sveriges geografi* (1900) skrev Kjellén att Ratzels politiska geografi förde utom geografins område och in i statsvetenskapens. Han skulle därför vilja använda termen "geopolitik", som därmed introducerades. Denna "metodologiska omflyttning" innebar ingen degradering. Ratzels namn blev inte mindre lysande genom att pryda politikens historia i stället för geografins, framhöll Kjellén.

I ett senare arbete, *Staten som livsform* (1916), definierade Kjellén geopolitiken som "läran om staten som politisk organism eller företeelse i rummet". Staten kunde jämföras med en organism som har en naturlig omvärld varav den

är beroende. Geografiskt läge, befolkning, näringar och kommunikationer hör till dessa förutsättningar. Statens politik anses i hög grad betingad av geografin, sjömakten skiljer sig från landmakten, gränserna bestämmer landets strategiska och säkerhetspolitiska situation, naturresurserna dess ekonomi.

Tankar som dessa hade motsvarigheter på andra håll i världen. Vid sidan av Ratzel hade exempelvis engelsmannen Harold Mackinder och amerikanen Alfred Mahan utvecklat liknande idéer. Men Kjellén blev den som sammanfattade och namngav riktningen. Detta med ambitionen att lösgöra statsvetenskapen från den enbart statsrättsliga problematiken och från den filosofiska idealism i traditionen från Immanuel Kant som i Sverige representerats av Christopher Jacob Boström och många andra. Kjellén sökte ett mera naturalistiskt, mera empiriskt synsätt. Han sökte sig bort från begreppen och de abstrakta normerna i riktning mot verkligheten på marken. Staterna sågs i ett konfliktperspektiv snarare än i ett harmoniperspektiv, mindre som normsystem än som rumsliga realiteter, mindre som naturrättsliga entiteter än som företeelser i tid och rum. En inspiration kom från darwinismen, som florerade i Kjelléns samtid. Men också Marx klasskampslära och nationalekonomernas teorier om konkurrens spelade en roll. Den liberala statsuppfattningens optimism ersattes av en bistrare syn, som skärptes genom att stormaktsspelet var på väg att resultera i ett världskrig.

Kjelléns begrepp geopolitik diskrediterades genom hans beundrare, den tyske statsvetaren Karl Haushofer, som i sin tur inspirerade Adolf Hitler och Rudolf Hess. Kjellén som dog 1922 hade dock ingen del i detta. Inte heller kunde han veta att hans begrepp efter andra världskriget skulle komma att tas upp och nytolkas av amerikanska statsvetare med tysk-judisk bakgrund som Hans Morgenthau och Henry Kissinger. Inte heller att begreppet skulle få ett nytt stort uppsving i den internationella diskussionen genom en händelse som inträffade hundra år efter första världskriget utbrott, nämligen Rysslands invasion och annektering av Krimhalvön.

Hur har då Sveriges enda i större stil internationellt ryktbare statsvetare behandlats i sitt hemland? För att få en inblick i detta kan man vända sig till Herbert Tingstens *Mitt liv. Ungdomsåren* (1961), där författaren i det kapitel som berör studieåren skriver tämligen ingående om sin statsvetenskaplige lärare Kjellén. På det personliga planet var förhållandet mellan Tingsten och Kjellén gott, närmast idylliskt. Men när det gällde synen på statsvetenskapen kom Tingsten med tiden att utveckla en totalt förkastande och fördömande hållning, en hållning som utmärkt inte bara honom själv utan svensk statsvetenskap i stort. Satsen att ingen är profet i sitt hemland har i hög grad träffat in på Kjellén.

Om Kjelléns skrifter skriver Tingsten att dessa i profetisk hänförelse skrivna arbeten var ohämmade i sin tankeflykt och sina bisarra konstruktioner:

Liknelser fick tjäna som bevis. Infall, som verkade nattgroggs-debatt, blev vetenskapliga sanningar. Stilistiska lockelser ledde förkunnaren att överge förnuft och saklighet. (1961: 138–139)

Det handlade, menade Tingsten, om ”systembyggande” och ”begreppsmetafysik” under den tyska filosofiska idealismens inflytande. Numera sysslade svensk statsvetenskap dock inte med sådant:

Den svenska samhällsvetenskapen bygger inte upp några system; den söker använda till det undersökta materialet nära anpassade begrepp och definitioner; då den är politiskt aktiv är det med så långt möjligt redovisade värderingar. (1961: 144)

Två faktorer låg enligt Tingsten i särskilt grad bakom denna lyckliga förändring: den fulla demokratis genomförande och inflytandet från amerikansk statsvetenskap med dess positivism och kvantitativa metoder. För svensk del hade också Axel Hägerström och hans kamp mot metafysiken varit vägröjande. På samma sätt som de politiska ideologierna i välfärdsdemokratien dött bort hade det storstilade feltänkandet inom statsvetenskapen försvunnit. Tingstens egen handledare Axel Brusewitz gav exempel.

Brusewitz hade många förtjänster. Men det kan knappast hävdas att han lämnade ett stort avtryck i internationell statsvetenskap. Inte heller någon annan svenska statsvetare har givit upphov till någon begreppslig innovation som i fråga om spännvidd och internationellt genomslag kan jämföras med Kjelléns ”geopolitik”. Varför har mystagogen Kjellén fått denna betydelse? Varför har inte positivismen och de kvantitativa metoderna haft samma sorts framgång? Egendomligt nog kan frågorna också ställas i fråga om Tingstens eget mest uppmärksammade bidrag till statsvetenskaplig diskussion, när han i likhet med likasinnade i USA och på andra håll förde fram tanken på ”ideologiernas död”. Det måste nämligen sägas att denna idé ingalunda motsvarade krav på positivistisk operationalisering eller kvantitativ bevisföring utan var ett på många sätt normativt och historiefilosofiskt begrepp.

Man kan, menar jag, rent av ifrågasätta om inte alla fruktbara statsvetenskapliga begrepp innehåller ett normativt och ”metafysiskt” element. De kan sällan på något omedelbart sätt verifieras eller falsifieras. De kan däremot vara ögonöppnande och leda in forskningen på nya stigar. De fruktbara vetenskapliga begreppen är heller aldrig definierade en gång för alla. De utvecklas, de anpassas till nya verkligheter så som skett med begreppet ”geopolitik”. Samtidigt behåller begreppet något av sin ursprungliga udd. Den som inte tror att den politiska verkligheten bäst analyseras utifrån ett enbart rättsligt synsätt eller utifrån normer med giltighet oberoende av tid och rum kan lära något av den geopolitiska traditionen. Kjelléns ordval är föråldrat,

hans metaforer kan kännas förlegade. Men grundtanken att betrakta stater som företeelser i rummet är inte förfelad.

Referenser

Tingsten, Herbert, 1961. *Mitt liv. Ungdomsåren*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.